

gången liknande. Även här har utvecklingen gått betydligt snabbare än i Sverige. Detta framgår redan av bestämmelserna i kyrkoordinantian 1539.

I Sverige däremot har man förhållit sig synnerligen konservativ mot den gamla ordningen. Trots all förenkling är det medeltida ordinariet iakttagbart överallt. Ännu i aspöboken kan man konstatera att de olika gudstjänsterna äro uppbyggda på samma sätt som i Breviarium Strengnense. Förenklingen har endast berört utanverken, utgestaltningen av de enskilda momenten, däremot ej formulärens struktur i sin helhet.

Det konservativa draget ger sig också tillkänna genom den starka ställning latinets intog. Ännu vid reformationstidevarvets slut är latinets ingalunda helt försvunnet. Den rika musikaliska utrustningen visar att den medeltida sångtraditionen fortfarande hade starka rötter ute i stiftet. Givetvis gör sig detta särskilt gällande i musikhandskrifter, som tillhört domkyrkor eller andra större kyrkor, där man hade större möjligheter att utföra dessa komplicerade partier. Man kan också nämna att predikan kommer in i den svenska tidegården senare än i tysk och dansk tradition.

Detta konservativa drag är ju till sist ingenting annat än det som utmärkte den svenska reformationen över huvudtaget. Såsom tidigare framhållits hade tidegården en betydligt mindre utsatt ställning än mänsan. Av utomordentlig betydelse för den svenska tidegårdens fortbestånd blev Laurentius Petri skrift *De officiis* 1568. Såsom framhållits var denna avsedd som lärobok för prästkandidaterna vid domkyrkoskolorna. Detta hindrade dock icke, att ärkebiskopens skrift fick den allra största betydelse för tidegårdens fortsatta utveckling. Flertalet av de yngre musikhandskrifterna visa sig nämligen i mycket stor utsträckning bygga på de formulär, som fixerats i *De officiis*. Därigenom fortplantades också det starkt konservativa drag, som går igenom ärkebiskopens skrift. Samtidigt har denna skrift bidragit till att i viss mån uniformera tidegården och kanske framför allt skydda densamma mot oönskliga avarter och utväxter.

Hilding Jobansson.

Tigerdjuret och Herren med det öppnade såret

Studier öfver J. Paulin-Lillienstedts korsfästelsedrama.

Hos boktryckaren Heinrich Keyser trycktes i Stockholm 1686 en större dikt med titeln *Den korsfäste Christus i svensk vers afmålad aff J. P-n.* Under denna signatur dolde sig Johan Paulin, sedermera adlad Lillienstedt, friherre sedan greve, ämbetsman, landshövding i Linköping,

riksråd m. m., född 1655 död 1732. (G. Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, IV, Stockholm 1928, s. 746. Biographiskt lexikon, VIII, Uppsala 1842, s. 194 ff.).

Dikten omfattar 140 versrader, och samma längd har också det omtryck, som författaren lät publicera några år senare i diktsamlingen *Christus nascens, patiens et triumphans*. Eller den nyfödde, korsfäste och upståndne Kristus, tryckt på det kungliga boktryckeriet hos sal. Wankijfs änka 1694. I det senare trycket finns ett litet företal, en hänvändelse till de "benägne" läsarna, vari Paulin omtalar, att han redan för fjorton år sedan skrivit de här införda andliga dikterna. Han hade gjort det under sin "ungdoms ledige stunder". Det var först efter övertalning från författarens vänner, som han velat publicera dikterna, och dessa vänner få enligt Paulins mening överta ansvaret för dikternas offentliggörande. "Om min läsare uti dessa dicker finner något som honom lyster, haar han at tacka mina wänner derföre, men dem haar han och at skylla, för alt det honom uthi dem ey behagar; Jag begiärer intet wara berömd i det förra, doch uhrsäctad i det seenare." Underligt nog nämner Paulin intet om sin tidigare publicering av dikten om Kristi död på korset.

Mellan de båda utgåvorna finns vissa skillnader. I 1686 års tryck börjar dikten "När I o mänskie-barn, hördt Thorens skarpa dundran", under det att i det senare samlade diktverket inledningen ändrats om till: "Ha I, o mänskie-barn, när I hört Thorens dundran". Genom denna annars tämligen onödiga ändring har Paulin dock åstadkommit en suggestiv upprepning av frågan "haa I" i femte versraden. Vid sidan av smärre ändringar finns sådana, som i den senare upplagan ha medfört en minskad konkretisering, vilket förtagit en del av diktens fantasifulla kraft. När 1686 års tryck beskrev Kristus på korset som "een kung och styresman" kallar 1694 års dikt honom för "een wäldig styres-man". Under meditationen inför Jesu blodiga och sargade kropp, där läsaren uppmanas att dröja vid de olika såriga lemmarna av hans lekamen, talas i den tidigare dikten om Frälsarens gyllene hår, som blivit krönt med törne. Denna svärmiska bild är utbytt i den senare versionen mot det tidstypiska men samtidigt intetsägande uttrycket "hans högsta hiäsehår". Under ökenfärden från faraonernas land beskrives i 1686 drickes- och brödundret på följande sätt: Gud "lät bärgen swettas watten, himmlen rägnä bröd". 1694 har den mera friserade men färglösare versraden: "lätt bergens sijnla must, lätt himlen rägnä bröd".

Israels övergrepp mot Jesus Kristus målades i 1686 i kraftiga färger, som 1694 låtit blekna betydligt. När judarna spotta på Frälsaren och slå honom med "förbannad näfwars-slag", kallas de först av Paulin för det stockblinda folket, något som sedan ändrats till det mer än blinda folket. Israel säges i 1686 mördra sin regent, medan 1694 har ordet korsfästa i

stället för mörda. När Jesus ber för dem, som tillfoga honom allt lidande, ropar själen, som i sin meditation hunnit fram till att få skåda in i Jesu hjärta genom det sidosår, som Frälsaren låtit stå öppet: "Min Jesu, min patron, min tröst och sahlighet, triumph och ähre-chron". Detta har troligen syntts för Paulin alltför anstötligt i sin extatiska spontanitet, ty han har ändrat det till "min stoore Skapare, min dyre Frällserman".

I Paulins epos ha bibliska huvudtankar, grekisk och nordisk mytologi och medeltida passionsmystik mött samman och ingått en förening, som åtminstone för diktaren måtte ha tett sig som oupplöslig. Författaren ställer det gamla förbundet mot det nya. Israels folk, som genom Guds under räddades ut ur Egypten, har inte rätt förstått Herrens undergärning, och därför förkastas det och hamnar utanför vingården, där i stället hednafolken upptagas som äkta. Judafolket, "tigerdiurs af-föda", vågade inte uttala Guds namn, men det vågade "pynta" ut honom som en missdådare och kunde inte nog skymfa honom. Därför får det också hålla till godo med tilltal sådant som det ovan nämnda "tigerdiurs af-föda", som måste ha betecknat det vildaste och ohyggligaste Paulin kunde finna vid sidan av "hugge-ormars ätt, ej fålck men drakar snöda".

Hebreerbrevets förkunnelse om det gamla förbundets offerväsen och om det nyas fullkomliga offer går igen i den av Paulin författade dikten. Gud fordrar inte, att människan skall tjäna och hedra honom med de blodiga offren såsom lamm och "bäck-blod", "bekrantzad oxars par" och den "salt- beströdda säd", rökelse och signeri. Offret, som ställer Gud välvillig, är det offer, som hänger på "höga korssets stamm / Hans ewig-borne Son, hans syndelösa lamm / Dess under-krafftig blod är eendast det som heelar / Din samvets såår, och alt hwad dig til siälen feelar".

Utomordentligt talande är den skildring av Jesu liv, som Paulin gör för att ytterligare framhålla det judiska folkets otacksamhet. Vi få följa Mästaren och Frälsaren på hans vandringar från Galileen till Jerusalem och se, hur han botar sjuka, uppväcker döda och genom sina väldiga undergärningar bevisar sig vara den av Herren utlovade Messias. "Sij watten blijwer wijn; sij brödet tusendfalt / I händern swäller op; Den aldrig hade tahl / Han tahl; Aldrig sedt han seer: Den aldrig gångit / Han springer; Pluto sielf, det roof han nys undfångit / Spyyr op igen; Neptun och raska Eolus / Moot willian stilla most sin fräsand bölliors bruus; Ja dieflar drifwes uth med wäldigt Ord, som sielfwa / Dess guddoms majestet bekänna most och skälwa".

Redan i inledningsstrofen dundrar den götiske Tor emot läsaren, och han tänkes precis som i en "schole-comedia" rulla fram över himlavalvet för att skrämma borgarna i Jerusalem med sin blix och sitt "äskie-brak". Det är som en försmak av rudbeckianismen. Paulin är dock tydlig

mer hemmastadd i den grekisk-romerska mytologien, vars gestalter få bidra till att fylla dikten med personligt liv. Författaren var ju också känd som en skicklig skald på de klassiska språken. Profeter och apostlar har han ej haft rum för men väl för Lachesis med sin slända, Atropos med sin sax, Pluto med sitt rov, Neptun med den fräsande böljan och den "raska" Eolus. Här hade också Paulin en litterär tradition att bygga på t. ex. Samuel Johan Westhius och Lucidor. (C. Fehrman, Diktaren och döden, Stockholm 1952, s. 357). Man kan nog förstå den polemik, som fördes av många präster och teologer mot det tilltagande manéret att befolka predikningar och bröllopsdikter, begravningsverser och som här andliga dikter med allahanda mytologiska figurer och bilder. Dessa "renare" vände sig mot alla klassiska exempel, citat etc. i religiösa sammanhang, men utan att de väl själva tänkte på det, så föllo de själva offer för citat- och mytologikärleken. En man sådan som Heinrich Müller framhåller i sin tredje bok av Geistliche Erquickstunden, (Rostock 1666, s. 60), hur vanvettigt det är att i Guds förkunnade ord tillgripa Aristoteles, Cicero eller Demostenes, men han använder precis samma av honom förkastade classicistiska metod, när han i den andra boken av samma sitt verk använder sig av den gamle romaren Cato som ett strålande exempel på arbetsamhet (s. 133.) En i detta sammanhang typisk polemisk traktat är "En alfvarsam brudskriff" till Daniel Swedberg och Catharina Arhusia tr. 1680 u. o. Man kan även erinra sig Jesper Swedbergs aversion mot fornnordiska namn. Lefwernesbeskrifningen, s. 239.

Hela skapelsen tänkes deltaga i den stora sorgen över judarnas och människosläktets våld mot Skaparen, när den ende sanne Guden spikades fast vid korsets träd. Liksom all skapelsen fröjdades vid Jesu födelse, så begråter den nu hans bittra och smädefulla död. Denna gamla tanke utföres på framträdande rum i Paulins dikt. Himlakroppar och element, djur, fågel- och växtvärld ryggar tillbaka inför detta det mest fruktansvärda av alla brott. "Ja sielfwa soolen klar / Med dunckelt sorge-floor sitt ansicht öfwerdraar". Himmel, jord, luftrike, eld och vatten skälva och hissna. Efter att ha närmare beskrivit judarnas otacksamhet och bestialiska raseri, vilket tar åtskilliga verser i anspråk, inför äntligen Paulin vid sidan av de tidigare omtalade representanterna för skapelsen även träd, ängar, berg, dalar samt djur och fåglar. "Ach, ach, så komm dock jord, komm himmel hijt at gråta / Komm alla himlars här fast ynckelig at låta! / Komm lufft och sucka; komm i elementer all / Och qwijda; komm, häff op ett sorg- och jämmer-skall / I trähn, all skog och mark: I engiar, berg och dahlar / I leyon, wille diur; I tigrar, drakar, hwahlar / Nu grämnen Ehr; och du, du himmels-foglars hoop / Nu skrähn med ynckeliud, nu brist i klage-roop / Du hwijte swahn, stämm op din röst som du plä giöra / Kort för din död; kling op du nächtergahl, lätt höra / Een sorge-thon; Sij den Ehr alle skapat har / Den för Ehr

uppehåld och födo omsorg bar / Han lijder nöd; han är i kamp med döden hårda”.

Jorden som representant för ”kreaturem” se bl. a. Heinrich Müller, a. a., I, s. 328. Dito om vattnet. Dito om solen och vidare a. a., I, s. 235. Valen se a. a., I, s. 266. Fåglarna se a. a., II, s. 186 och III, s. 90. Se vidare B. Wahlström, Ur den religiösa skapelsetankens historia (Provinstidningen Dalsland 19/12 1952. Solens grannar och luftens vänner. Fågelvärlden i Haqvin Spegels diktning (dito 13/5 1953). Solen i Fröskog och andra solar (dito 30/10 1953).

Den i samband med jämförelsen mellan de båda versionerna av Paulins dikt omnämnda meditationen inför den plågade och sargade Frälsarens olika lemmar griper tillbaka på den medeltida passionsandakten med hemortsrätt framför allt i klostren. I 1600-talets uppbyggelselitteratur och inom dess psalmdiktning blommade den upp stundom till stor skönhet med rika uppbyggelsevärden, men ofta kulminerade den i makabra och oestetiska överdrifter, som väl kunna sägas mer skymfa den heliga kroppen än ära den. (B. Wahlström, Studier över tillkomsten av 1695 års psalmbok, Uppsala, 1951, s. 146 och 149). Paul Gerhardts ”Des Heil. Bernhardi Passions Salve an die Gliedmassen Christi” får stå som exempel för det innerliga betraktandet av den heliga lekamen.

Paulin riktar i sin dikt sina och läsarens blickar först på sidosåret, som spjutet har stungit. Det gyllene håret med törnekronan, det såriga huvudet, kroppen i sin helhet, bröstet, benen och händerna äro blodiga och sårmärkta. Profetian från Jesaja om Herrens lidande tjänare är den bibliska källan liksom evangeliernas korsfästelseberättelser. Det finns intet helt på hela Jesu kropp, hur än blickarna söka. Jesus är ett enda stort sår. ”Ach sij, den dyra kråpp, det bröst, de been och händer / Är intet heelt uppå, ehwart man synen wänder / Ach sij, hwad blode-rågn här strömljikt faller need / Utav den guda-kropp, som baars i jungfruwweed / Det är dock öfwer alt ett sår, ett sår som räcker / Från hiessan need och sig til fota-biället sträcker”.

Liksom meditationen i diktens inledning fångar läsarens uppmärksamhet, så gör den det på nytt mot skildringens slut, där samma slags meditation återkommer. Jesus sträcker armarna mot den arma människan, Adams barn, och han böjer ned sitt huvud och öppnar sidosåret och mottager själen i kärlek. Heinrich Müller skriver, att kärleken kastar sig i Jesu armar och säger: Jag är din. Vad jag är, det är jag för dig, och vad jag har, är allt ditt. För dig lever jag. För dig dör jag. Din är jag död och levande. (Müller, a. a., II, s. 93). Samma tanke som hos Paulin formulerar han på ett annat ställe så att Jesu utsträckta armar bli tecknet till salighetens omfamning. (a. a., III, s. 12). Kanske att ett av Müller anført Augustinuscitat ger en god och riktig sammanfattning av korsfästelsemeditationens hela innehåll. Jesu armar äro utspända. Sjä-

len bör ge sig dit in och med den helige Augustinus säga: Inter brachia Salvatoris mei vivere et mori cupio. (a. a., s. 13).

Inför Jesu obegripliga nåd hissna djävlarne, medan änglarna förundra sig. Änglarnas förundran var ett omtyckt motiv, som vi finna särskilt i Scriver's Sjalaskatt. Där förundrar sig änglarna över trons svåra konst, över Kristi kärlek och nåd, Guds vishet och godhet, dopet, det fromma hjärtats suckar, Guds faderliga omvårdnad och uppståndelsen. (Christian Scricer, Siäleskatt, Stockholm 1723-27. II, s. 264, 611. III, s. 235, 240, 282, 744. IV, s. 214. V, s. 160. VI, s. 751. Jfr, även Martin Mollerus, Praxis evangeliorum, II, Stockholm 1675, s. 234.). Denna änglarnas förundran och häpenhet är släkt med de frommas på domens stora dag. Paulin låter den förundran också vara författarens, när han avslutar sin dramatiska framställning med orden: "Ach Herre! Jag weet ej hwar iag skal orden taga / här til är hiärnan dumm och läpparne för swaga / Här wil ey fiädren fort; här stummar munnen weed / Ty skal med tystan suck iag för dig falla need".

Bengt Wahlström.

Recensioner

Arthur Adell: *I Guds rika bus. Avhandling att framläggas år 1954 vid prästmöte med Linköpings stifts prästerskap. SKDB 1954. 168 sid. Pris kr. 7:50.*

Det är inte en avhandling i den vanliga stilen, som kyrkoherden, Teol. dr. Arthur Adell har framlagt för sitt stifts prästerskap. Prästmötesavhandlingarna ha under de senaste åren ofta fått karaktären av akademiska avhandlingar, vilket väl ofta haft till följd att även den följande debatten i prästmötet fått prägeln av en akademisk debatt. Adell avstår resolut från hela den akademiskt vetenskapliga apparaten med noter och hänvisningar. Detta är säkerligen välbetänkt, i varje fall beträffande det ämne han behandlar, och på prästmötesdebatten kommer det säkerligen att verka stimulerande. Den

ofta knappt tillmätta tiden kan då inte användas till diskussion om sådana formella ting, som bättre hör hemma i ett rent akademiskt sammanhang.

Genom sin uppläggning av ämnet kommer författaren omedelbart *in medias res*. Vad han åsyftar är inte i första hand en objektiv historisk framställning av den liturgiska utvecklingen i vårt land utan något mycket djärvare och betydligt mera utmanande, nämligen en teckning av huru gudstjänstlivet i vårt land kunde och borde gestalta sig.

Efter en kort men instruktiv framställning av den bibliska synen på kyrkan såsom Kristi kropp och konsekvenserna härav för hela gudstjänstens väsen och innebörd behandlar förf. i skilda kapitel en mångfald ämnen och problem. Grundsynen överensstämmer med vad som vanligen brukar etiket-